

довність та етапність виконання прийнятих рішень з метою коректування відповідних дій у разі необхідності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Реструктурирование предприятий. — М.: Дело, 1996. — 200 с.
2. Роль высшего руководства в реструктурировании предприятий. — М.: Дело, 1996. — 104 с.
3. Про реалізацію Указу Президента України від 3 лип. 2000 р. «Про сприяння підготовці управлінських кадрів для сфери підприємництва»: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — №27. — Ст.1120.

О. В. ОЛЬШАНСЬКА, асистент

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННОГО ВПЛИВУ НА ЕКОЛОГІЧНУ СИТУАЦІЮ В РЕГІОНІ

Взаємозв'язок населення з навколишнім природним середовищем характеризується великою різноманітністю і складністю. Це зумовлено особливостями людини як частки природи завдяки її природному базису та роллю як елемента соціально-економічної системи, яка має певний соціальний та економічний інтерес. Всебічний облік взаємодії людини з навколишнім середовищем, визначення масштабів і ступеня впливу на природні компоненти потребує використання великої кількості способів та конкретних критеріїв.

На навколишнє середовище людина впливає в різний спосіб, зокрема, безпосереднім використанням природних ресурсів шляхом як вилучення їх з природного середовища для власних потреб, так і переробки частини ресурсів мінерального, рослинного і тваринного походження та їх споживання. Особливістю взаємодії людини з середовищем у другому випадку є не лише вилучення ресурсів з їх природного середовища, а й викид у природне середовище не потрібної людині частки ресурсів у вигляді різноманітних відходів. Технологічні способи перетворення природних ресурсів у придатні для споживання продукти і предмети часто недосконалі, що призводить до утворення відходів, які і стають чинником забруднення навколишнього середовища — небажаної для людини і біоти зміни фізико-хімічних властивостей компонентів природи або негативно-го впливу на рельєф і екосистему в цілому. Велике значення тут має

не лише наявність недосконалої техніки і технології, а й економічні можливості держави та механізми стимулювання раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища.

Природокористування — це перш за все регіональна проблема. Тому регіональні особливості господарської діяльності людей визначають переважну дію на той чи інший природний компонент. Усе це потребує використання різноманітних критеріїв для оцінювання регіональних особливостей використання ресурсів і умов навколишнього природного середовища та формування екологічної ситуації в регіоні.

Розглянемо сукупність показників, які дають змогу визначити особливості екологічної ситуації в регіоні.

Екологічна ситуація оцінюється за допомогою системи показників. Вони дають можливість визначити особливості стану кожного природного компонента і дати інтегральну оцінку стану природного середовища.

Усю сукупність показників можна розділити на кілька видів.

1. Соціальні:

- щільність населення на 1 км² території;
- стан здоров'я населення залежно від впливу екологічної ситуації в регіоні;
- питома вага захворювань та смертності серед населення залежно від стану забруднення навколишнього середовища серед інших чинників;
- міграція населення з екологонебезпечних регіонів у структурі інших причин міграції.

2. Техногенні (навантаження на 1 км² території):

- кількість господарських об'єктів;
- кількість суб'єктів, що використовують мінерально-сировинні ресурси та види сировини і ресурсів;
- обсяги випущеної продукції;
- обсяги мінерально-сировинних та сільськогосподарських ресурсів, що переробляються в регіоні і їх співвідношення до корисної для споживання продукції.

3. Технологічні:

- викиди забруднюючих речовин в атмосферу (т на 1 км² та на 1 жителя);
- обсяги скидання забруднюючих стічних вод у природні поверхневі об'єкти, м³;
- частка порушених рекультивованих земель у загальній кількості земель користувачів, які займаються сільськогосподарським виробництвом;

— лісовикористання та лісовідновлення (площа, вкрита лісом (на 1000 км²), посадка лісів (тис. га), лісовпорядкування (тис. га), захист лісів від пожеж та шкідників (тис. га));

— використання відходів гірничого виробництва і відходів збагачення (тис. м³);

— інші чинники впливу на навколишнє середовище (фізичні, тощо).

4. Економічні:

— капітальні вкладення на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів (млн. грн.) за компонентами природного середовища;

— уведення в дію потужностей для охорони від забруднення водних ресурсів, атмосферного повітря тощо.

Для поглиблення вивчення техногенного забруднення компонентів природи слід провести типологію галузей і виробництв за рівнем їх впливу на навколишнє середовище. Так, техногенне навантаження на одиницю території визначається середньорічною вартістю основних промислово-виробничих фондів у розрахунку на 1 км² території (тис. грн.) по всіх галузях економіки з виділенням тих галузей промисловості, які є найбільшими забруднювачами навколишнього середовища. У першу чергу це стосується таких галузей промисловості, як електроенергетика, вугільна, металургійна, хімічна та ін. і залежить від особливостей промислового комплексу регіону. Погалузеве, а потім і сумарне навантаження на одиницю території характеризуватиме вплив техногенного чинника на навколишнє середовище.

Подальше визначення техногенного навантаження слід проводити шляхом розрахунку частки найбільш забруднюючих галузей серед інших галузей промисловості та народного господарства за показниками обсягів виробництва, кількості промислово-виробничого персоналу та основних промислово-виробничих фондів.

Регіональні особливості екологічної ситуації визначаються за допомогою методу ранжування територіальних одиниць (міст, адміністративних районів, областей) за окремими чи сумарними показниками екологічного навантаження. Сума місць територіальних одиниць у ранговому ряду дасть змогу розрахувати територіальні відмінності екологічної ситуації.

Виділення територіальних одиниць з однаковою екологічною ситуацією буде теоретичною підставою для проведення екологічного районування території.

При цьому слід найповніше врахувати стан як усіх природних

компонентів, так і їх соціально-економічних наслідків. Зокрема, ступінь екосистем, захворюваність населення хворобами, пов'язаними з рівнем забруднення природного середовища та іншими наслідками впливу на рослинний і тваринний світ.

З метою об'єднання територіальних одиниць у споріднені сукупності слід використати результати їх ранжування. Вони показують кількісні значення для об'єднання територіальних одиниць у сукупності з однаковим характером процесів.

Крім зазначеного способу можна використати для групування територіальних одиниць у споріднені сукупності показники кратності перевищення гранично допустимих концентрацій окремих забруднювачів природного середовища (повітря, вода, земля) чи окремих найбільш шкідливих хімічних елементів, які забруднюють природне середовище.

Можуть бути використані рівні стану здоров'я населення від кратності перевищення гранично допустимих норм атмосферного повітря або води залежно від екологічного стану регіону і чинників, що його визначають [4, с.32].

Залежно від стану природного середовища і його впливу на здоров'я людини та з урахуванням усієї сукупності кількісних параметрів досліджувані територіальні одиниці можуть мати такі термінологічні визначення:

1. Екологічно сприятливі регіони.
2. Регіони екологічного ризику.
3. Екологічно несприятливі регіони.

Екологічна ситуація в екологічно сприятливих регіонах характеризується досягненням у процесі господарської діяльності збалансованого екологічного розвитку. У них природокористування не погіршує екологічної ситуації, а забруднення навколишнього середовища не перевищує межі гранично допустимих величин.

У регіонах екологічного ризику антропогенна дія на природні компоненти призводить до зміни фізико-хімічних властивостей навколишнього середовища — повітря, води, землі та ін. Тут відбувається зникнення окремих видів біоти, значно вища захворюваність населення специфічними і неспецифічними хворобами. Життєдіяльність населення в таких регіонах пов'язана з ризиком для здоров'я і потребує додаткових пільг і захисту.

В екологічно несприятливих регіонах спостерігається втрата (повна або часткова) здатності природи до самовідновлення. Несприятливий вплив екологічного стану на здоров'я населення призводить до різкого перевищення захворюваності населення та підвищення його смертності. Усе це різко виділяє цей регіон серед інших.

Регіональні відмінності екологічного стану можна визначити і за допомогою методу еталонної оцінки. Для цього вибирається регіон з найсприятливішими природними умовами і шляхом зіставлення окремих показників або сумарного балу оцінки екологічної ситуації кожного регіону до еталонного ранжують усі територіальні одиниці. Це і покаже територіальні відмінності екологічної ситуації і дасть можливість згрупувати територіальні одиниці залежно від значень екологічної ситуації. Таке групування може мати вигляд таблиці, де будуть наведені кількісні показники екологічної ситуації, буде розкритий зміст екологічних умов і наприкінці — в останній колонці будуть перераховані регіони відповідно до показників екологічної ситуації.

Зазначений вище методичний апарат дає змогу в цілому виявити регіональні відмінності екологічної ситуації. Разом з тим він не вичерпує всіх способів оцінювання стану природного середовища і його впливу на людину та біоту. Існують і різноманітні нормативи якості природного середовища та антропогенного впливу на нього. Зокрема, встановлені для значної кількості хімічних речовин гранично допустимі норми викидів (скидів). Додержання таких норм не призводить до катастрофічного погіршення екологічної ситуації і різкого негативного впливу на людину, рослинність і тваринний світ. Контроль за додержанням гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у повітрі, воді, землі та гранично допустимих рівнів шкідливого фізичного впливу (електромагнітні, шумові та ін.) важливий не тільки як державний засіб збереження сприятливого природного середовища. Використання методики зіставлення регіональних рівнів забруднення навколишнього середовища зі стандартами (гранично допустимими нормами) дає можливість визначити територіальні відмінності екологічної ситуації. Звичайно, при оцінюванні впливу допустимих викидів хімічно шкідливих речовин на здоров'я людини слід враховувати статево-вікову структуру населення, термін проживання на забрудненій території, соціально-економічні умови сім'ї та ін. Важливе значення має періодичність коливання особливо високих рівнів забруднення, кліматичні умови, сила і напрям вітру, здатність шкідливих речовин до розсіювання тощо. Якщо протягом життя людини в неї не виникає негативних змін в організмі від дії екологічних чинників, які можна зафіксувати сучасними технічними засобами, то такі екологічні умови вважаються сприятливими.

Таким чином, метод порівняння наявних екологічних станів різних територіальних одиниць (міст, районів, областей), прийня-

тими стандартами і нормативами дає змогу визначити регіональні відмінності екологічної ситуації.

Залежно від наявної інформації такі порівняння можна проводити щодо окремих, найбільш шкідливих речовин — бенз(а)пірену, формальдегіду, фенолу, фтористого водню, а також концентрації пилу та інших речовин. Найчастіше у статистичних довідниках серед забруднювачів атмосфери показані тверді та газоподібні і рідкі речовини, серед яких виділяють сірчаний ангідрид, окис вуглецю, окисли азоту.

Визначений також і перелік основних забруднювачів стічних вод у природні поверхневі об'єкти. Загальні обсяги забруднених стічних вод розподіляються на недостатньо очищені та неочищені.

Дослідження стану навколишнього природного середовища визначається також і сукупністю показників, які характеризують вплив природних компонентів, їх фізико-хімічних та інших властивостей на фізичний стан людини та біоти в цілому. Забруднення природного середовища, зміна його властивостей впливають на здоров'я населення. Встановлено прямий зв'язок між екологічною ситуацією та частотою виникнення певних захворювань, зокрема злоякісних новоутворень, патологій вагітності, вроджених аномалій розвитку та ін. І хоча здоров'я у визначальній мірі залежить від соціально-економічних умов проживання людей, разом з тим значною мірою воно обумовлюється природними умовами. Це відбувається шляхом прямого контакту людини з шкідливими речовинами, які є в повітрі, воді, продуктах харчування і які здійснюють на неї як загальнотоксичний вплив, так і специфічну дію.

У результаті зменшується опір організму людини до дії інфекційних хвороб або певними забруднювачами викликається певне захворювання. Вивчення впливу забруднення навколишнього середовища на стан здоров'я населення важливе не лише для оцінювання працездатності людини, а й для встановлення можливого негативного його впливу на фізичний стан майбутніх поколінь, генофонд нації в цілому. Крім того, певні показники стану здоров'я свідчать про стан природного середовища.

Таким чином, підсумовуючи розглянуті вище основні методичні положення дослідження антропогенного впливу на екологічну ситуацію в регіоні, можна відзначити, що взаємодія людини з навколишнім природним середовищем характеризується великою різноманітністю, масштабністю, динамічністю, взаємовпливом і взаємообумовленістю наслідків.

Комплекс чинників, що визначають екологічну ситуацію, пов'язаний передусім з нераціональним використанням природ-

них ресурсів та відтворенням природного середовища.

Для оцінювання екологічної ситуації в регіоні використовуються сукупність показників, які можна розділити на такі види: соціальні, техногенні, технологічні та екологічні.

Використання цих показників дає змогу встановити антропогенне навантаження на природне середовище, визначити покомпонентну та інтегральну дію різних чинників на фізико-хімічні та біологічні властивості компонентів природного середовища. Застосування методів ранжування різних видів територіальних одиниць з різним характером екологічної ситуації дає можливість визначити її інтеграційні відмінності і провести екологічне районування території. При цьому залежно від стану екологічної ситуації визначаються проблеми природокористування та ризику небезпеки забруднення природного середовища для біоти та здоров'я населення.

З метою дослідження впливу людини на зміну властивостей кожного компонента природного середовища (повітря, води, землі) використовується сукупність показників. Вплив навколишнього середовища на здоров'я населення досліджується шляхом визначення впливу хімічних, біологічних та фізичних чинників на поширеність певного захворювання, первинну інвалідність та питому вагу померлих від нього з урахуванням статеві-вікової структури населення регіону. Визначені кількісні параметри та їх якісна оцінка є базою для проведення еколого-гігієнічного районування та виявлення територіальних особливостей екологічної ситуації.

Зазначені теоретико-методологічні та методичні засади дослідження дають можливість комплексно проаналізувати екологічну ситуацію в певному регіоні, встановити основні екологічні проблеми та визначити механізми щодо їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базові нормативи плати за забруднення навколишнього природного середовища України. Методика визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України / За ред. В.Я. Шевчука. — К.: Мінприроди України, 1993. — 54 с.
2. *Бартов В.Ф., Седов В.В.* Концепция взаимодействия экономики и природы. — М.: Мысль, 1984. — 159 с.
3. *Дорогунцов С., Федорищева А.* Устойчивость развития эколого-экономического потенциала Украины и ее регионов // Экономика

Украины. — 1996. — №7. — С.12—47.

4. Гончарук Е.И. Изучение влияния факторов окружающей среды. — К., 1989.

5. Нечаева Е.Г. Проблемы региональной экологии // География и природные ресурсы. — 1993. — № 3.

В. Р. ЧЕРНИШУК, канд. екон. наук
О. П. КИРДАН, аспірант

РОЛЬ КОЛЕКТИВНИХ ДОГОВОРІВ І ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У ГУМАНІЗАЦІЇ ВІДНОСИН НАЙМУ РОБОЧОЇ СИЛИ

Відносини найму робочої сили є важливою складовою не тільки системи трудових відносин, а й усієї системи економічних відносин. Це тому, що в розвиненій ринковій економіці до 90% працюючих — це наймана робоча сила. У високорозвинених країнах, як показує аналіз розподільчих відносин, представники найманої праці (за винятком менеджерів вищої категорії) одержують близько 75% національного доходу [1, с.185].

У постсоціалістичній Україні на початку ХХІ ст. склалася така об'єктивна ситуація, яка наближає нашу економіку до ринкової. А визначальним елементом ринкової економіки є наявність ринків факторів виробництва — робочої сили, засобів виробництва, землі. Історичний досвід показав, що ринок є унікальним регулятором і стимулом розвитку економіки. Перехідна економіка може бути ефективною за умов функціонування розвинених ринків виробничих ресурсів у всіх галузях народного господарства.

Ринок робочої сили являє собою сукупність певних соціально-економічних відносин, які забезпечують кожній людині умови вільного продажу своєї робочої сили за власним бажанням і на засадах трудового найму. Відносини є найважливішим елементом трудових відносин перехідної економіки.

В умовах ринкової економіки наймання робочої сили підприємцями можна подати формулою:

$$\text{Тр} - \text{Н} - \text{П},$$

де Тр — робоча сила як товар, що пропонується на ринку праці;

Н — найм робочої сили: Р – Г – П;

П — підприємство, яке використовує найману працю.

Найм виступає як адекватна ринковій економіці форма поєд-